

4. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку / П.Т. Бубенко. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 295 с.

5. Гесць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Гесць, В.П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.

6. Іщенко О.М. Місцеве самоврядування: світовий досвід та особливості української моделі / О.М. Іщенко. – К.: Вища шк., 2010. – 602 с.

7. Мельник А.Ф. Інституційні бар'єри впровадження спеціального економічного інструментарію муніципального менеджменту в діяльність органів місцевого самоврядування / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський // Вісник ТННР. – 2004. – №4. – С.3-21.

8. Сасенко Ю. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми і прогнози / Ю. Сасенко, В. Ткачук, Ю. Привалов. – К. Наук. думка, 2010. – 148 с.

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.

10. Європейська Хартія про місцеве самоврядування: муніципальні фінанси в країнах – членах Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.

11. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

Отримано 25.01.2012

УДК 332.1

К.О. КОЖОКІНА

Харківська національна академія міського господарства

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Розглядаються географічні та інституціональні особливості соціально-економічного розвитку територій.

Рассматриваются географические и институциональные особенности социально-экономического развития территорий.

We consider the geographical and institutional features of the socio-economic development of territories.

Ключові слова: економічний простір, регіон, периферія, територія, центр.

Просторові аспекти розвитку регіонів, що мають міждисциплінарний характер, тривалий час перебували на периферії економічних досліджень, оскільки домінуючими були поняття досконалої конкуренції і постійної віддачі від масштабу, за допомогою яких можна було пояснити просторову організацію економіки в однорідному просторі.

Глобалізація значно підвищила роль просторової складової економічної діяльності, але одночасно суттєво ускладнила зв'язок між економічним простором та економічною територією відповідних країн, зокрема, завдяки зростаючій віртуалізації економічного життя та значному відокремленню фінансового сектора економіки від реального.

Крім того, загострення боротьби за ресурси актуалізувало значення адміністративно закріпленої території з наявними на ній економічними ресурсами як однієї з найважливіших ознак сталості та цілісності національно відокремленої економічної системи.

Територіальні аспекти соціально-економічного аналізу розвитку знайшли значне місце в роботах П. Бубенка, З. Варналія, Б. Данилишина, В. Решетило [1-4] та інших вітчизняних вчених. Але залишилися дискусійними або невизначеними категоріальні відмінності деяких термінів, необхідні узагальнення існуючих теоретичних підходів, потребують уточнення особливості просторових відмінностей розвитку регіонів, населених пунктів та інших утворень. Тому метою даної статті є спроба залучити до соціально-економічного аналізу розвитку територій методи досліджень, що використовують економічна географія та інституціональна теорія.

За сучасних умов суттєво ускладнилась структура економічного простору внаслідок дії суперечливої сукупності багатьох чинників, які можна угрупувати таким чином:

- внутрішні (адміністративно-територіальний поділ, рівень інституційної впорядкованості економічної системи, рівень її відкритості);
- зовнішні (глобалізація, діяльність транснаціональних корпорацій та міжнародних економічних інститутів);
- проміжні (структура національної економіки, рівень розвитку інформаційних та телекомунікаційних мереж).

Зазначена класифікація свідчить про те, що значно підвищилась роль неекономічних, у тому числі інституційних, чинників економічного зростання. Нерівномірність розвитку різних територій можна пов'язати з неоднорідністю простору, або так званими факторами «першої природи»: деякі місця і регіони більш придатні й зручні для виробництва і торгівлі завдяки своїм природним і географічним перевагам і, відповідно, більш розвинені й багаті. Але такого простого пояснення недостатньо. Великі агломерації, столиці і торгово-фінансові центри, можливо, колись і володіли природно-географічними перевагами, але їх процвітання давно вже залежить не від них, а від економічних чинників «другої природи», дія яких описує сучасна економічна географія. Ця наука шукає розгадку того, чому десь з XIX ст., з падінням транспортних і торговельних витрат, витрат на переміщення інформації і навіть людей у просторі, економічний розвиток різних місць став більш нерівномірним.

Сучасна економічна географія виникла на основі розвитку «нової» теорії міжнародної торгівлі, популярність якої з 1980-х років по-

в'язують з роботами лауреата Нобелівської премії з економіки П. Кругмана [5]. Її також називають «ною», оскільки вона комбінує ідеї традиційної регіональної та міської економіки з підходом загальної економічної рівноваги, характерним для традиційної економічної теорії.

Економічна географія шукає мікроекономічні підстави, які спонукають людей і фактори виробництва розміщуватися в просторі тим чи іншим чином, описує взаємодія сил дисперсії і агломерації, що породжує просторову неоднорідність. При цьому виділяються дві основні сили агломерації – зростаюча віддача від масштабу та недосконала конкуренція. Зростаючу віддачу від масштабу в широкому сенсі можна розуміти як наявність внутрішніх, властивих кожній фірмі, і зовнішніх, притаманних скупченню фірм і людей в одному місці, вигод від збільшення обсягу виробництва. Більший обсяг виробництва дозволяє фірмі заощаджувати на постійних витратах, а концентрація фірм і працівників робить більш ефективною циркуляцію знань, досвіду і людей.

Ці агломераційні сили роблять вигідною концентрацію економічної активності в одному місці.

Припущення про недосконалу конкуренції теж дуже важливо – без нього зростаюча віддача від масштабу призвела б до висновку про необхідності великому розмірі фірм. Однак, коли покупці мають різні смаки, розсіяні в просторі, і вважають за краще різноманітність товарів різних марок, обмеження в попиті лімітують ступінь монопольної влади і розмір фірм. Різноманітність покупців і диференційованість товарів також є чинниками агломерації. Фірми скупчуються там, де легше доступ до більшої кількості різних покупців. Люди, в свою чергу, прагнуть туди, де більше фірм і робочих місць і доступніші товари різних марок. Так сили агломерації створюють ефект сніжного кома.

Силам агломерації протидіють сили дисперсії – наслідок немобільності деяких факторів виробництва, товарів і людей, обмеженість пропозиції землі, неоднорідність простору «першої природи», а також сили конкуренції між фірмами, яка вище в агломераціях. Як результат взаємодії цих множинних сил виникає значна неоднорідність розвитку територій та географічна нерівність, що насамперед проявляється у відмінностях в рівні доходів жителів різних місць.

При аналізі нерівномірності розвитку територій однієї країни слід мати на увазі використання сучасною економічною наукою такої пари категорій, як «центр» та «периферія». Ці категорії з успіхом застосовуються при дослідженні тенденцій розвитку світової економіки та використовуються для узагальненої характеристики двох груп країн – провідних (центр) та тих, що розвиваються (периферія). На нашу дум-

ку, цей підхід є плідним при дослідженні динаміки просторової організації економічної системи всередині багатьох країн (зокрема, України). Справа в тому, що така двополюсна організація є типовою для країн з домінуванням ролі столиці по відношенню до інших регіонів. Свого часу це було властивим для СРСР і до цього часу збереглося в Україні. Для нашої держави є характерною концентрація економічної активності у Києві, зокрема концентрація до половини фінансових ресурсів, загальної кількості банків та професійних учасників фондового ринку.

В науковій літературі останніх років додатково визначається така форма регіону, як провінція [6], яка посідає проміжне місце між центром та периферією. При цьому для центра (різновидами якого є моноцентризм та поліцентризм) характерна, як вже зазначалось, надмірна концентрація усіх видів ресурсів (непропорційно площі та населенню), в той час як периферія, що представлена більшістю населення, функціонує в умовах жорсткого дефіциту ресурсів та є повністю залежною від центра. На відміну від неї, провінція характеризується самодостатністю та наявністю внутрішніх ресурсів для впевненого збалансованого розвитку.

Для кожної з цих форм щільність економічного простору є неоднаковою: найбільшою вона стає у центрі, найменшою – на периферії, а провінція посідає проміжне місце. Більш того, навіть усередині кожної з цих форм відзначаються перепади у щільності економічного простору, а, з урахуванням віртуалізації економічного життя, відносно автономне (від географічного простору) буття економічного простору отримує своє логічне і фактичне завершення: в умовах інформаційної економіки інтенсивність формування вартості територіально прив'язується до тих точок географічного простору, де концентрується людський капітал як чинник створення та передачі інформації, її живий носій. Решта країни може при цьому виробляти кількість вартості, співрозмірну з тим, скільки її продукує розташований у відповідному місці сконцентрований людський капітал. Яскравим прикладом такої ситуації є індійська економіка з її власною «силіконовою долиною» у Бангалорі, яка дивним (на перший погляд) чином співіснує із традиційним сектором економіки.

Як показує практика, сьогодні найбільш серйозними проблемами в сфері використання територій на рівні регіонів та окремих міст є пряме нехтування нормами забудови території, ігнорування визначених у генеральних схемах та планах статусу територій, видів їхнього використання, нецільового використання території, стихійної забудови рекреаційних та природоохоронних зон, ігнорування містобудівних норм, стандартів вимог щодо суспільних потреб при визначенні типів

пріоритетного використання територій, що спричинює масові соціальні, економічні, екологічні, інші проблеми, гострота яких зростатиме з часом. Дієвим у наш час є фактор наполегливості заможних інвесторів, здатних тиснути на міську владу, органи архітектури, спеціальні органи охорони історико-культурної спадщини. В результаті формується несприятливе для проживання міське середовище

Управління використанням територій належить до найважливіших завдань самоврядування. До головних інструментів просторової політики поселень належать:

- дослідження передумов і напрямів впорядкування території населених пунктів;
- місцеві плани просторового впорядкування; диференціація інвестиційної активності через визначення стратегічних і проблемних зон;
- модернізація структури забудови при віднесенні до цінностей, пов'язаних з неперервністю, ідентифікацією міст та інших поселень;
- забезпечення високого стандарту адміністративного обслуговування суб'єктів розвитку, через справне видання висновків і рішень щодо будівництва, придатності та реконструкції об'єктів.

У процесі планування використання території слід керуватися такими критеріями:

- максимальне задоволення потреб суспільства і поліпшення якості життя;
- збереження природної рівноваги і охорона культурних цінностей;
- підняття обороноспроможності держави;
- збільшення ефективності суспільно-економічних процесів;
- неперервність і відкритість розвитку;
- реалізація ширшої суспільної програми (наприклад, стратегії розвитку території).

Таким чином, з'являється можливість розглядати регіональний розвиток економічної системи у єдності її головних чинників розвитку.

1. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку / П.Т. Бубенко. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 295 с.

2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / За ред. З.С. Варналія. – К.: НІС, 2007. – 820 с.

3. Данилишин Б. Новітні виміри сучасної практики соціально-економічних перетворень у державі / Б. Данилишин // Економіка України. – 2010. – № 8. – С.40-50.

4. Решетило В.П. Синергія становлення і розвитку регіональних економічних систем / В.П. Решетило; Харк. нац. акад. город. хоз-ва. – Харьков, 2009. – 218 с.

5. Кругман П.Р. Международная экономика / П.Р. Кругман, М. Обстфельд. – СПб.: Питер, 2003. – 832 с.

6.Каганский В. Россия. Провинция. Ландшафт / В. Каганский // Отечественные записки. – 2006. – №5. – С.97-108.

Отримано 09.02.2012

УДК 330.88 (477) (043.3)

Л.В.ВИСОЧІНА

Харківський національний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Розглядаються методичні підходи щодо визначення взаємозв'язку рівня освіти стану наукової діяльності з показниками економічного розвитку країни. З цією метою запропоновано методику кластерного аналізу для звідної оцінки рівня розвитку освітньо-наукового сектора економіки.

Рассматриваются методические подходы к определению взаимосвязи уровня образования, состояния научной деятельности с показателями экономического развития страны. С этой целью предложена методика кластерного анализа для сводной оценки уровня развития научно-образовательного сектора экономики.

Considers methodological approaches to determining the relationship of education level of scientific activity with indicators of economic development. For this purpose, the proposed method of cluster analysis to assess the level of deception of educational and scientific sector.

Ключові слова: методика оцінки рівня інформаційного розвитку, освітньо-науковий сектор, показники індексу ВВП на душу населення, дисперсійний аналіз, кластерний аналіз.

Існуючі методики оцінки рівня інформаційного розвитку (інтелектуалізації та готовності до інформаційного суспільства) мають фрагментарний характер та аналізують окремі показники. Так, Н. Баранова в своїй праці: «Трансформація ринкових інститутів в умовах становлення інформаційного типу економіки» використовує загальні показники розвитку інтелектуалізації суспільства, тоді, як доцільно розглянути ці показники на основі освіти та наукової діяльності [1].

Ю.М. Великий, О.В. Майборода, І.П. Косарева в праці [2] застосовують кластерний аналіз для визначення сукупності підприємства для подальшої ефективної системи управління підприємством.

При здійсненні аналізу рівня розвитку суспільства різних країн необхідно враховувати індивідуальні відмінності кожної з них. При такому підході, країни з різними вихідними даними можна об'єднати в групи за рівнем розвитку, адже різні пропорції взаємодії факторів дають інколи схожі результати.

Для успішного функціонування моделі суспільного розвитку країни, необхідно визначити взаємозв'язок рівня освіти, стану наукової діяльності з показниками економічного розвитку, а для цього потрібно